

Marian Gabrowski

Obóz RAD w Krzeszowie

OBÓZ RAD W KRZESZOWIE

MARIAN GABROWSKI

OBÓZ RAD W KRZESZOWIE

NAKŁADEM WŁASNYM AUTORA
POLKOWICE 2020

Copyright © by Marian Gabrowski, Polkowice 2020

Wydanie pierwsze

Wydawca:

Marian Gabrowski
marian.gabrowski@gmail.com

Tekst, opracowanie graficzne, projekt okładki, skład:
Marian Gabrowski

Okładka:

Fragment zdjęcia przedstawiającego krzeszowski obóz RAD

Dziękuję panu Bogdanowi Pazganowi, prezesowi spółki „Pagaz”, za pokrycie kosztów związanych z zakupem wykorzystanych w tym opracowaniu archiwalnych zdjęć z krzeszowskiego obozu RAD.

ISBN 978-83-950215-9-6

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
1. Fotografie z obozu.....	9
2. Źródła pisane.....	34
3. Źródła kartograficzne sprzed 1945 roku.....	36
4. RAD w pobliskich miejscowościach.....	37
5. RAD dla młodzieży żeńskiej.....	40
6. Powojenne źródła kartograficzne.....	43
7. Źródła fotograficzne sprzed 1945 roku.....	47
8. Powojenne źródła fotograficzne.....	53
Zakończenie.....	61
Bibliografia.....	62

Ilustracja 1: Zakupione w niemieckim antykwariacie zdjęcia umieszczone w etui z napisem „Grüssau”, przedstawiające życie w zorganizowanym w kilku barakach obozie kobiecym. Źródło ilustracji: fotografie archiwalne ze zbiorów autora.

WSTĘP

W październiku 2020 roku otrzymałem od Krystiana Michalika informację, że na jednym z niemieckich serwisów aukcyjnych pojawiło się kilkanaście zdjęć wykonanych w miejscu opisanym jako „RAD Lager Grüssau”, a więc w obozie RAD¹ zlokalizowanym w Krzeszowie.

Temat bardzo mnie zaniepokoił, gdyż choć od wielu lat interesuję się historią Krzeszowa, to nie natrafiłem na bliższe informacje dotyczące tego obozu. Dodatkowo do opisanego jego losów motywował mnie fakt, że w pewnym sensie osobiście związany jestem z historią zabudowań, w których mieścił się obóz. Przez wiele lat pracowałem w firmie „Pagaz”, której siedziba niegdyś znajdowała się w tych właśnie poobozowych barakach.

Kilka lat temu, również na jednej z aukcji internetowych, nabyłem podobną kolekcję zdjęć obozowych. Początkowo uznałem, że zdjęcia pochodzą właśnie z tego krzeszowskiego obozu, gdyż mały album, w którym były umieszczone, miał wytłoczony na okładce napis „Grüssau” (patrz ilustracja 2).

Ilustracja 2: Okładka zakupionego w niemieckim antykwariacie małego fotoalbumu z wytłoczonym napisem „Grüssau”. Wewnątrz znajdowały się zdjęcia z żeńskiego obozu.

Wewnątrz fotoalbumu znajdowało się ponad dwadzieścia zdjęć przedstawiających życie w żeńskim obozie, zlokalizowanym w drewnianych barakach (kilka przykładowych fotografii ukazuje ilustracja 1).

1 Reichsarbeitsdienst (RAD; niem. Służba Pracy Rzeszy) – masowa organizacja przystosowania obywatelskiego i wojskowego młodzieży w III Rzeszy. Źródło: Wikipedia.

Po analizie nabytych fotografii stwierdziłem jednak, że niestety ani jedno z tych zdjęć nie zostało wykonane w Krzeszowie. Świadczyło o tym kilka szczegółów, np. dostrzegalny na drugim planie wiatrak, czy też napis umieszczony nad drzwiami wejściowymi do baraku (drzwi te widać na dwóch górnych fotografiach z ilustracji 1), gdzie można odczytać wyrazy: „*Memel Danzig*”. Fotografie te należałoby wiązać więc raczej z jakimś obozem położonym gdzieś nad Bałtykiem (*Memel* to dzisiejsza Kłajpeda, a *Danzig* to współczesny Gdańsk). Tajemnicę mylącego napisu na okładce można próbować wytłumaczyć w ten sposób, że być może jest to wtórne wykorzystanie oprawy zawierającej np. fotografie krzeszowskich zabytków. Przypuszczalnie ktoś użył jej jako obwoluty dla sentymentalnych zdjęć z młodości...

Zupełnie inna sytuacja miała miejsce w przypadku kolekcji zdjęć wystawionych na aukcji w październiku 2020 roku. Tym razem nie było już wątpliwości, że fotografie te zostały wykonane w krzeszowskim obozie, dostrzegalne w tle zabudowania jednoznacznie tego dowodzą.

Obrazy z „*RAD Lager Grüssau*” uwiecznione na dwunastu fotografiach pozwalają przybliżyć szerzej nieznany fragment historii Krzeszowa z czasów wojny.

I. FOTOGRAFIE Z OBOZU

Na początku chciałbym zaprezentować fotografie z krzeszowskiego obozu RAD, gdyż to właśnie one stały się inspiracją do podjęcia próby bliższego opisania losów tutejszych zabudowań.

Zdjęcia na aukcję internetową wystawił pewien berliński antykwariat. Cała kolekcja składała się z dwunastu odbitek: dwóch w formacie zbliżonym do pocztówki (ok. 9×14 cm), dziewięć miało format prostokąta o wymiarach ok. 6×8 cm, a jedno kwadratu ok. 5×5 cm. Sprzedający nie znał wcześniejszej historii oferowanych zdjęć, udało mi się jedynie uzyskać informację, że antykwariat współpracuje z zarządcami budynków, a zdjęcia pochodzą z opróżnianego berlińskiego mieszkania osoby, która zmarła nie pozostawiawszy spadkobierców².

Wszystkie fotografie podpisano długopisem: „RAD Lager Grüssau”³. Zgodnie z tym opisem mają one przedstawiać krzeszowski obóz RAD, a lokalizację tę potwierdzają widoczne na drugim planie zabudowania wioski, dostrzegalne na pierwszych pięciu fotografiach⁴.

Na dalszych stronach podejmę próbę rekonstrukcji planu obozu, jednak już teraz, prezentując zdjęcia, poszczególne baraki obozowe będę określał symbolami literowymi, zgodnymi z planem przedstawionym na ilustracji 34 (patrz strona 45).

2 Źródło: fragment korespondencji e-mail z dnia 26 października 2020 roku. „Niewiele mogę powiedzieć o tych zdjęciach. Pochodzą z likwidacji gospodarstwa domowego w Berlinie. Nie było żadnych potomków”; w oryginale: „Ich kann dir zu den Fotos wenig sagen. Sie stammen aus einer Haushaltsauflösung in Berlin. Es gab da keine Nachfahren”.

3 Być może zdjęcia podpisane są jako „RAD lager Grüssau”, jednak ja konsekwentnie będę podawał zapis w formie „RAD Lager Grüssau”.

4 Dwanaście archiwalnych fotografii przedstawiających obóz RAD prezentuję na następnych stronach, a ich kolejne numery (tzn. zdjęcie pierwsze, drugie, trzecie...) posłużą mi do ich identyfikacji w dalszej części tekstu.

Ilustracja 3: Wykadrowany awers pierwszej fotografii przedstawiającej obóz RAD w Krzeszowie.

Pierwsze zdjęcie jako jedyne ma proporcje zbliżone do kwadratu, jego wymiary⁵ to 57×59 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 52×54 mm, przedstawiająca fragment obozu z masztem i sztandarem oraz otaczającymi go mieszkankami obozu. Na drugim planie widoczny fragment centrum Krzeszowa (od lewej: kaplica kalwarii, w oddali komin cegielni, dzisiejsza ul. Michała Willmanna, kaplica w murze klasztornej, fragment muru oraz nieistniejący dziś budynek piekarni), które umożliwiają jednoznaczną identyfikację lokalizacji obozu. Po lewej stronie kadru widoczna północna część baraku „B”.

Na rewersie u góry odręczny napis wykonany długopisem: „RAD Lager Grüssau”, poniżej ołówkiem naniesiono napisy „Wehner” oraz „1”.

Ilustracja 4: Awers i rewers pierwszej fotografii.

5 Te i następne wymiary podaję w kolejności „szerokość $\times$ wysokość”.

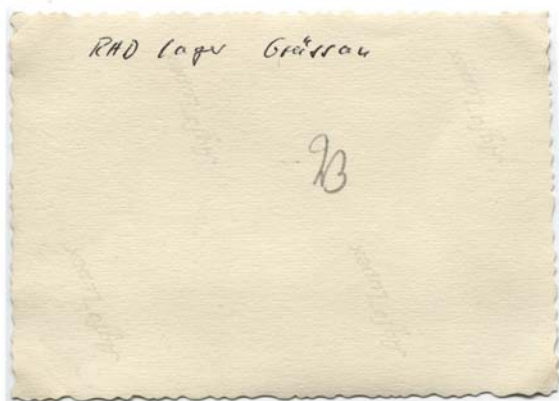
Ilustracja 5: Wykadrowany fragment awersu drugiej fotografii przedstawiającej obóz RAD w Krzeszowie.

Wymiary drugiej fotografii to 84×60 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 79×53 mm, przedstawiająca fragment obozu z masztem i sztandarem. Po lewej stronie widoczna północna elewacja baraku „C”, w środku kadru wschodnia elewacja baraku „B”, po prawej stronie południowa elewacja baraku „A”. Na drugim planie widoczny zachowany do dziś budynek, zlokalizowany przy skrzyżowaniu ulic Michała Willmanna i Opata Bernarda Rosy, który umożliwia jednoznaczną identyfikację lokalizacji obozu.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau”, poniżej naniesiony ołówkiem symbol „W3” (?). Widoczny firmowy nadruk producenta papieru fotograficznego „Agfa LupeX”.

Ilustracja 6: Awers i rewers drugiej fotografii.

Ilustracja 7: Wykadrowany awers trzeciej fotografii przedstawiającej obóz RAD w Krzeszowie.

Trzecia fotografia ma rozmiary 92×141 mm. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 80×128 mm, przedstawiająca fragment obozu z masztem i sztandarem, na drugim planie nieistniejące już zabudowania na dzisiejszej ul. Świętej Jadwigi Śląskiej: po lewej piekarnia, po prawej budynek gospodarczy przy piekarni. W prawej części kadru widoczna zachodnia elewacja północnego fragmentu baraku „B”.

Fotografię przyklejono do tektury, od której nie została ona odklejona, prawdopodobnie z obawy przed uszkodzeniem, lecz wycięta wraz z kilkumilimetrowym marginesem. Sam papier fotograficzny ma na rewersie widoczny nadruk przeznaczony do wykonywania pocztówek. Nieodklejona od rewersu tektura posiada na odwrocie naniesiony długopisem napis „RAD Lager Grüssau”, poniżej ślad po odklejonym zdjęciu, które było podpisane słowami: „...anze Belegschaft”; być może oderwana fotografia przedstawiała całą ekipę obozu (niem. *Ganze Belegschaft*)?

Ilustracja 8: Awers i rewers trzeciej fotografii.

Ilustracja 9: Wykadrowany awers czwartej fotografii krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary czwartej fotografii to 86×57 mm, krawędzie załkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 81×52 mm, przedstawiająca fragment obozu, na drugim planie dostrzegalny jest wschodni narożnik południowego skrzydła krzeszowskiego klasztoru. Z zabudowań obozowych widać tutaj, po lewej stronie, otwarte okna na wschodniej elewacji baraku „B”, a w głębi południową elewację baraku „A”.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „*RAD Lager Grüssau*” oraz ciąg cyfr „10 53”, odbity za pomocą numeratora. Widoczny jest też firmowy nadruk producenta papieru fotograficznego „*Agfa Lupex*”.

Ilustracja 10: Awers i rewers czwartej fotografii.

Ilustracja 11: Wykadrowany awers piątej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary piątej fotografii to 60×90 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 58×86 mm, przedstawiająca trzy dziewczyny, z których dwie przykłęknęły i głaszczą dwie owce. Przynajmniej jedna owca przywiązana jest za pomocą łańcucha do drewnianego palika o kilkucentymetrowej średnicy, noszącego ślady po wbijaniu go młotkiem w ziemię. Na drugim planie dostrzegalny budynek, zlokalizowany przy dzisiejszej ul. Sąddeckiej.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz ciąg cyfr „10 11”, odbity niewyraźnie za pomocą numeratora. Widoczny firmowy nadruk producenta papieru fotograficznego „RIDAX”.

Ilustracja 12: Awers i rewers piątej fotografii.

Ilustracja 13: Awers szóstej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary szóstej fotografii to 141×92 mm. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 130×92 mm, przedstawiająca zdjęcie grupowe trzydziestu ośmiu dziewczyn. Prawdopodobnie jest to cała ekipa obozu (niem. *Ganze Belegschaft*), o której wspominałem przy fotografii trzeciej. Zdjęcie zostało wykonane na tle południowej, szczytowej elewacji baraku „B”, na drugim planie widoczny jest też dach i fragment południowej elewacji baraku „A”.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „*RAD Lager Grüssau*”, nadruk charakterystyczny dla pocztówki oraz ślady po oderwaniu z czarnego albumu fotograficznego.

Ilustracja 14: Awers i rewers szóstej fotografii.

Ilustracja 15: Awers siódmej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary siódmej fotografii to 91×63 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 86×57 mm, przedstawiająca dziewięć kobiet, być może kierownictwo obozu, na tle któregoś z baraków.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz cyfra „3” napisana ołówkiem.

Ilustracja 16: Awers i rewers siódmej fotografii.

Ilustracja 17: Awers ósmej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary ósmej fotografii to 59×86 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 53×81 mm, przedstawiająca trzy dziewczyny z obozu siedzące na trawie, za nimi ogrodzenie. Za ogrodzeniem brak jakichkolwiek zabudowań, tak więc najprawdopodobniej widoczne tam drzewa rosną przy drodze do Jawiszowa.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz ciąg cyfr „10 11”, odbity za pomocą numeratora. Widoczny firmowy nadruk producenta papieru fotograficznego „RIDAX”.

Ilustracja 18: Awers i rewers ósmej fotografii.

Ilustracja 19: Awers dziewiątej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary dziewiątej fotografii to 60×86 mm, krawędzie załkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 57×80 mm, przedstawiająca dwie dziewczyny przed drzwiami do baraku mieszkalnego. Prawdopodobnie każda z nich trzyma w prawej ręce drewnianą łyżkę, a w lewej patelnię – być może uderzeniami o patelnię informują o gotowym posiłku? Wydaje się też, że zdjęcie wykonano przed południową elewacją baraku „A”.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz ciąg cyfr „10 11”, odbity za pomocą numeratora. Widoczny firmowy nadruk producenta papieru fotograficznego „RIDAX”.

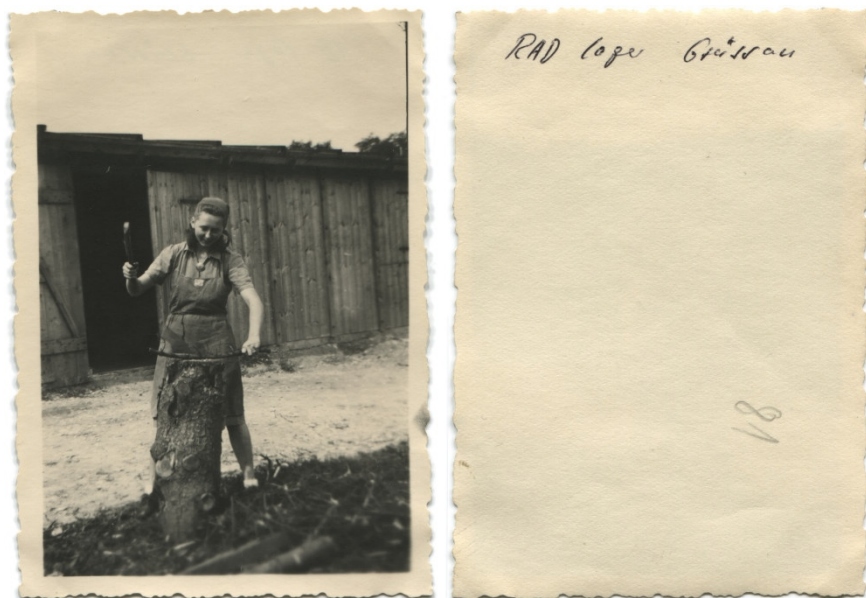
Ilustracja 20: Awers i rewers dziewiątej fotografii.

Ilustracja 21: Awers dziesiątej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary dziesiątej fotografii to 63×90 mm, krawędzie załkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 56×84 mm, przedstawiająca dziewczynę, która rąbie siekierą gałęzie na pniaku. W tle widać barak gospodarczy, prawdopodobnie należy go zidentyfikować jako barak „D”.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz, napisane ołówkiem, cyfry „81”.

Ilustracja 22: Awers i rewers dziesiątej fotografii.

Ilustracja 23: Awers jedenastej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary jedenastej fotografii to 62×90 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 54×81 mm, przedstawiająca dziewczynę siedzącą na taborecie na tle ściany niezidentyfikowanego baraku. Za taboretą dwie okazałe rośliny, być może uprawiane przez tę właśnie kobietę?

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz, napisane ołówkiem, cyfry „81”.

Ilustracja 24: Awers i rewers jedenastej fotografii.

Ilustracja 25: Awers dwunastej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD.

Wymiary dwunastej fotografii to 63×92 mm, krawędzie ząbkowane. Na awersie odbitka fotograficzna o wymiarach 56×85 mm, przedstawiająca cztery dziewczyny, zapewne obozowe koleżanki, pozujące w otwartych drzwiach baraku. Widoczny u góry kadru ukośny cień rzucany przez dach sugeruje, że jest to ściana szczytowa.

Na rewersie odręczny napis wykonany długopisem „RAD Lager Grüssau” oraz, napisane ołówkiem, cyfry „81”.

Ilustracja 26: Awers i rewers dwunastej fotografii.

2. ŹRÓDŁA PISANE

Zdjęcia przedstawione w poprzednim rozdziale jednoznacznie potwierdzają fakt, że w Krzeszowie istniał obóz RAD. Podejmując się próby jego opisania, chciałbym oprzeć się na znanych mi opracowaniach, które byłyby dla mnie źródłem precyzyjnych informacji na temat istnienia i funkcjonowania tej placówki. Jednak pomimo podjętych wysiłków nie udało mi się natrafić na źródła pisane dotyczące tego obozu.

Wcale nie znaczy to, że naukowcy zajmujący się historią Krzeszowa skupiali się jedynie na opisie losów tutejszego opactwa – w literaturze znajdują liczne wzmianki na temat przebywających tu w czasie drugiej wojny światowej więźniów, jeńców czy żołnierzy.

Dość dobrze znane są losy obozów zlokalizowanych w krzeszowskim klasztorze, gdzie od 1940 roku znajdował się obóz dla przesiedleńców z Bukowiny⁶, potem obóz przejściowy dla Żydów, tzw. *Sammellager*, istniejący w latach 1941-1943⁷, a na koniec obóz dla mieszkańców Lotaryngii, tzw. *Umsiedlungslager* nr 120. Znane są też wzmianki o obozie zlokalizowanym w krzeszowskim Betlejem, gdzie pierwotnie ulokowano 250 przesiedleńców z Bukowiny, a następnie *Umsiedlungslager* nr 119⁸.

Natrafiłem też na informację, że w lutym 1945 roku w kościele św. Józefa nocowało 600 jeńców angielskich⁹, natomiast nieco wcześniej, pod koniec 1944 roku, wzmiankowano w Krzeszowie obóz jeńców wojennych nieokreślonej narodowości ze stalagu Görlitz (pol. *Zgorzelec*)¹⁰.

Wycofujące się wojska niemieckie w marcu 1945 roku zakwaterowały się w miejscowej szkole i knajpach¹¹, natomiast, w maju 1945 roku radzieckie wojska rozbiły swoje obozowiska gdzieś na łąkach nad

6 J. Skowroński, *Krzeszów - klasztor zamieniony na obóz*, [11].

7 A. Konieczny, *Tormersdorf Grüssau Riebzig. Obozy przejściowe dla Żydów Dolnego Śląska z lat 1941-1943*, [2].

8 K. Michalik, *Krzeszów Dom Łaski Maryi*, [4]s.26.

9 A. Rose, *Z kroniki parafialnej Krzeszowa (1) 1945*, [8]s.4.

10 *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945*, [5]s.260. W opisie Krzeszowa wymieniono tu: „2213 Oddział roboczy jeńców nie ustalonej narodowości obozu w Zgorzelcu – Kommando nr 504 Stalag VIII A Görlitz. Istniał pod koniec 1944”.

11 A. Rose, *Z kroniki parafialnej Krzeszowa (1) 1945*, [8]s.4.

Zadarną¹². W latach tużpowojennych w dawnym nadleśnictwie utworzono więzienie¹³.

Jednak jaki dokładnie obóz znajdował się w barakach zlokalizowanych przy dzisiejszym skrzyżowaniu ulic Michała Willmanna i Świętej Jadwigi Śląskiej? Informacji na ten temat nie podaje żadne ze znanych mi źródeł pisanych.

Jedyna znana mi wzmianka dotycząca obozu RAD pojawia się w kronice parafialnej Krzeszowa, gdzie o. Ambrosius Rose wspomina następujące wydarzenie z 1945 roku: „22.07. IX niedziela po Zielonych Świątkach. Na mszę przybywają polscy żołnierze, którzy obozują w dawnym obozie RAD. Proszą o oprowadzenie po kościele św. Józefa i są zachwyceni jego pięknem. W latach 1943-1944 kościół został w mistrzowski sposób odremontowany”¹⁴.

Brak tu informacji pozwalających na jednoznaczną identyfikację „dawnego obozu RAD”, a przywołany cytat pochodzi z polskojęzycznego tłumaczenia kroniki parafialnej Krzeszowa, zamieszczonego w gazetce szkolnej „Kamienna Góra Miasto Langhansa”. Natomiast ja nie posiadam dostępu do niemieckiego oryginału i nie wiem, jakiego określenia w stosunku do „dawnego obozu RAD” użył o. Ambrosius Rose. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że autor zapewne miał na myśli dawny obóz żeński zlokalizowany tuż za murem klasztornym.

Jednak pewności nie ma. Warto zauważyć, że opisywany w niniejszym opracowaniu obóz nie musiał być jedynym tego typu założeniem w okolicy. Dla przykładu: ze znanych mi relacji mojej mamy wynika, że jakieś baraki znajdowały się również przy dzisiejszej ul. Jana Nepomucena; jednakże nie posiadam żadnych informacji na temat tego, w jakim celu one powstały i w jaki sposób wykorzystywano je w czasie wojny.

12 A. Rose, Kloster Grüssau, [7]s.197. Czytamy tutaj: „Dzisiejsza niedziela przynosi nowe okropności ze strony kolejnych oddziałów, które obozują na łąkach nad Ziederbach (pol. Zadarna) i wszędzie wzbudzają grozę i lamenty”; w oryginale: „Der heutige Sonntag bringt wieder neue Schrecken durch neue Truppen, die sich auf den Wiesen am Ziederbach lagern und überall Schrecken und Jammer verbreiten”.

13 A. Rose, Kloster Grüssau als Asyl deutscher Kulturschätze, [6]s.315. Czytamy tutaj: „Wkrótce przybyła do Grüssau (pol. Krzeszów) polska milicja i rozpoczęła swoje rządy terroru. W byłym nadleśnictwie utworzono więzienie, w którym niewinni cywile krzeszowscy byli maltretowani i torturowani metodami znanymi z obozów koncentracyjnych”; w oryginale: „Bald war auch nach Grüssau polnische Miliz gekommen und begann ihr Schreckensregiment. In der ehemaligen Oberförsterei wurde ein Gefängnis eingerichtet, wo unschuldige Grüssauer Zivilisten nach KZ-Methoden gefoltert und drangsaliert wurden”.

14 A. Rose, Z kroniki parafialnej Krzeszowa (5) 1945, [9]s.3.

3. ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE SPRZED 1945 ROKU

Kolejnym źródłem wartym analizy są dokumenty kartograficzne. Na ilustracji 27 przedstawiam dwie mapy ukazujące teren przyszłego obozu RAD. Na mapie katastralnej z 1813 roku w miejscu tym znajduje się niezabudowana działka, oznaczona słabo czytelnym numerem 220.

Z kolei ostatnie, obejmujące dzisiejszy Krzeszów wydanie mapy *Meßtischblatt*, najprawdopodobniej ukazało się w 1939 roku, gdyż na takowym właśnie wydaniu bazowała amerykańska mapa wojskowa z 1952 roku. W miejscu przyszłego obozu RAD widoczny jest tylko symbol znaku drogowego (ang. *road sign*) oraz kamienia (ang. *kilometer stone*) wyznaczającego siódmy kilometr drogi. Ostrożnie można więc przyjąć, że krzeszowski obóz wybudowano nie wcześniej, niż w 1939 roku.

Ilustracja 27: Przedwojenne mapy ukazujące miejsce, gdzie w czasie wojny wybudowano obóz RAD. Po lewej: mapa katastralna z 1813 roku (źródło: [4]s.24); po prawej: mapa z 1952 roku (źródło: mapa AMS series M841, [3]) opracowana na podstawie niemieckiej mapy *Meßtischblatt* z 1939 roku; czarne strzałki wskazują na przyszły obóz.

4. RAD W POBLISKICH MIEJSCOWOŚCIACH

Archiwalne zdjęcia obozowe opisane są na odwrocie „RAD Lager Grüssau”, tak więc niewątpliwie mowa tu o zlokalizowanym w Krzeszowie obozie *Reichsarbeitsdienst* (RAD; niem. Służba Pracy Rzeszy), niemieckiej masowej organizacji obywatelskiego i wojskowego przystosowania młodzieży w III Rzeszy¹⁵.

Wśród dostępnych w Internecie materiałów można odnaleźć wykazy obozów Służby Pracy Rzeszy, np. na stronach serwisu polska-org.pl, gdzie czytamy: „Organizacja składała się z dwóch pionów: dla mężczyzn – *Reichsarbeitsdienst Männer* (RAD/M) i kobiet – *Reichsarbeitsdienst der weiblichen Jugend* (RAD/wJ) (...) Na szczeblu landów istniało dowództwo RAD o nazwie *Arbeitsgau*. W skład *Arbeitsgau* wchodziło od 6 do 8 oddziałów *Arbeitsgruppen* (niem. grupa robocza – batalion), liczące od 1200–1800 ludzi (każdy). *Arbeitsgruppen* dzieliły się na kompanie, których było zwykle nie więcej niż 10”¹⁶.

Z umieszczonego dalej wykazu wynika, że w interesujących mnie okolicach Krzeszowa dowództwo wyglądało następująco: na szczeblu landu teren ten podlegał pod *Arbeitsgau X Niederschlesien*, a na szczeblu *Arbeitsgruppen* pod *RAD-Gruppe 103 Hirschberg-Cunnersdorf*, czyli grupę jeleniogórską. W grupie tej wymienione są obozy o numerach od 1/103 do 7/103, a na terenie powiatu kamiennogórskiego, w sąsiedztwie Krzeszowa, zlokalizowane są dwa z nich: 5/103 w Lubawce (niem. *Liebau*) oraz 7/103 w Kamiennej Górze (niem. *Landeshut*).

Jednak brak jest, co już wcześniej podkreślałem, informacji na temat istnienia takowego obozu w Krzeszowie. Pewnym wytłumaczeniem jest przyjęcie założenia, że znane wykazy obozów RAD nie są kompletne. Widziałem kiedyś pocztówkę wysłaną w kwietniu 1934 roku z Chełmska Śląskiego do Hamburga¹⁷, na której autor wspomina o tym, że pracuje przy budowie drogi samochodowej w pobliżu czeskiej granicy – zapewne mowa tu o drodze z Chełmska Śląskiego do Łącznej¹⁸. Pocztówka ta zawiera następujący adres zwrotny nadawcy:

15 <https://pl.wikipedia.org/wiki/Reichsarbeitsdienst> – dostęp październik 2020 roku.

16 https://polska-org.pl/5717909.Spis_obozow_Sluzby_Pracy_Rzeszy_Reichsarbeitsdienst.html – dostęp listopad 2020 roku.

17 Pocztówkę tę widziałem w styczniu 2018 roku w kolekcji Adama Antasa z Chełmska Śląskiego.

18 Przy czym w lesie w pobliżu drugiego końca tej drogi, od strony Mieroszowa, znajduje się kamień pamiątkowy, na którym wyryto między innymi „*Adolf Hitler Bergstraße Werk der Deutschen (...)*nst-Abteilung 115/4 Friedland”, tak więc zapewne

„Schömborg i./Riesengebirge, Arbeitsdienstlager 103/9”. Tak więc na pewno lista przedstawiona na przywołanej stronie nie jest kompletna.

Można też zastanawiać się, czy oby na pewno krzeszowski obóz był jednostką całkowicie samodzielną, czy też traktowano go jako filię większego obozu, wówczas mógł być podobozem lubawskim lub kamiennogórskim.

Ilustracja 28: Fotografia podpisana jako „Liebau i. Rsgb. R.A.D. Abtlg. 5/103 »Sudetenland«”, a więc „Liebau in Riesengebirge Reichsarbeitsdienst Abteilung 5/103 »Sudetenland«”. Źródło ilustracji: <https://polska-org.pl/3429553.foto.html?idEntity=6622182>

Małgorzata Ruchniewicz na temat lubawskiego obozu RAD stwierdza: „Budowa wojennej wspólnoty pracy obejmowała w Lubawce także funkcjonowanie od 1939 r. służby pracy dla młodzieży (Reichsarbeitsdienst-Abteilung 4/102)¹⁹. Obejmowała ona chłopców, choć ci coraz częściej maszerować będą wprost do koszar wojskowych, i dziewczęta powyżej 18. roku życia. (...) Dziewczęta najczęściej kierowano na wieś do pomocy w gospodarstwach rolnych. Początkowo obowiązek pracy wynosił pół roku. Pod koniec wojny ustalono go na 1,5 roku (lub bezterminowo), a »robocze dziewczyny« kierowano nie tylko do pracy, ale i służby

wschodnią część drogi budował RAD z Mieroszowa (niem. Friedland). Opis kamienia dostępny na stronie: <http://marian.gabrowski.eu/kamien.html> – dostęp listopad 2020 roku.

19 Przy czym w Lubawce zlokalizowany był obóz o numerze 5/103 a nie 4/102.

w pomocniczych jednostkach lotniczych. Młode dziewczęta z miasteczka i okolic, rekrutowane w toku obowiązkowej mobilizacji po badaniach lekarskich, trafiały w różne strony Niemiec. W 1940 r. w miasteczku rozpoczęła działalność niewielki obóz pracy zlokalizowany w przebudowanej wili Hessego, do którego przyjeżdżały – niejako na drodze wymiany – dziewczęta ze Śląska, ale też Wiednia i Pragi. Pracowały w okolicznych gospodarstwach rolnych, ale także zobowiązane były do uczestnictwa w kursach i szkoleniach politycznych. Organizowano też dla nich seanse filmowe i wędrowki po okolicznych górach. Wydajność pracy obozowiczek trudno ocenić, ale niewątpliwie w warunkach coraz mocniej odczuwanego niedostatku siły roboczej, zwłaszcza w rolnictwie, młode pracownice mogły okazać się przydatne. Tym niemniej pobyt w obozie służył także indoktrynacji młodych Niemek²⁰.

Z kolei w 1941 roku „w obozie RAD w Lubawce powitano kolejny rocznik skierowanych na ten teren dziewcząt”²¹ – być może trafiły one nie tylko do Lubawki, ale i do krzeszowskiej filii lubawskiego obozu?

Żeński obóz lubawski miał się znajdować w „willi Hessego”, a więc w budynku zlokalizowanym przy współczesnej ul. Przyjaciół Żołnierza, po wojnie mieściła się tam strażnica Wojsk Ochrony Pogranicza (patrz ilustracja 29). Tak więc można podejrzewać, że albo krzeszowski obóz był kolejną żeńską filią obozu lubawskiego, albo też przynależał do obozu kamiennogórskiego. Na temat tego drugiego nie udało mi się znaleźć bliższych informacji.

Jednakże powyższe przemyślenia opierają się na założeniu, że krzeszowski obóz RAD funkcjonował w ramach tych samych struktur co obóz lubawski (bądź kamiennogórski). Natomiast organizacja *Reichsarbeitsdienst* była podzielona na dwa piony, a obozy męskie i żeńskie prowadzone były całkowicie osobno.

20 M. Ruchniewicz, „*Wiek ekstremów*” w *Lubawce i okolicach (1914–1989)*, [10]s.64.

21 *Tamże*, [10]s.68.

5. RAD DLA MŁODZIEŻY ŻEŃSKIEJ

Jak wspomniałem na wcześniejszych stronach, udało mi się natrafić na informację na temat lubawskiego „obozu Służby Pracy Rzeszy dla młodzieży żeńskiej”, przedstawiony jest on na ilustracji 29. Jednak brak jest informacji na temat numeru tego obozu, czy w związku z tym można zakładać, że był on częścią sąsiadującego z nim obozu RAD 5/103?

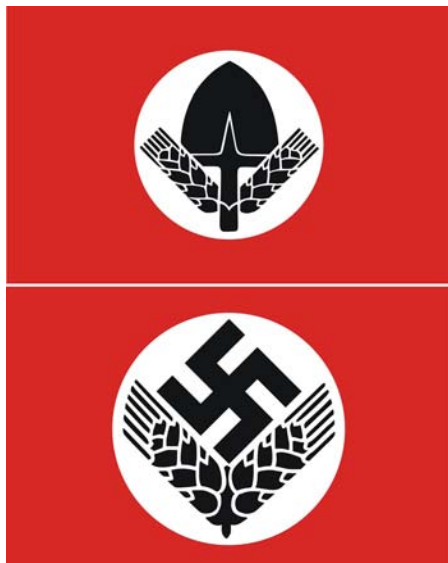

Ilustracja 29: Zdjęcie podpisane jako „Liebau i. Rsgb. RAD-Lager f. d. w. Jugend”, co należało by rozwinąć jako „Liebau in Riesengebirge Reichsarbeitsdienst Lager für der weiblichen Jugend”, a więc „Lubawka w Karkonoszach, obóz Służby Pracy Rzeszy dla młodzieży żeńskiej”. Źródło ilustracji: <https://polska-org.pl/918261.foto.html?idEntity=3429552>

Otóż założenie takie najprawdopodobniej jest niedopuszczalne, gdyż organizacja RAD dzieliła się na dwa całkowicie odrębne piony. Teren dzisiejszego powiatu kamiennogórskiego znajdował się na obszarze „Arbeitsgau X, Niederschlesien, Liegnitz: Regierungsbezirk Liegnitz”, jeśli chodzi o podział dla Reichsarbeitsdienst²². Natomiast w przypadku podziału na cele „RAD für die weibliche Jugend” obszar ten podlegał pod „Bezirk XVI, Niederschlesien, Liegnitz: Regierungsbezirk Liegnitz”²³.

22 H. Boberach, R. Thommes, H. Weiß, *Ämter, Abkürzungen, Aktionen des NS-Staates. Handbuch für die Benutzung von Quellen der nationalsozialistischen Zeit*, [1]s.149.

23 Tamże, [1]s.151.

Ilustracja 30: Flaga *Reichsarbeitsdienst Männer* (RAD/M), czyli męskiej sekcji *Reichsarbeitsdienst* (u góry) oraz flaga *Reichsarbeitsdienst der weiblichen Jugend* (RAD/wJ), czyli sekcji kobiecej *Reichsarbeitsdienst* (na dole).

Źródło ilustracji: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Reichsarbeitsdienst>

Na ilustracji 30 przedstawione są flagi obu sekcji organizacji *Reichsarbeitsdienst*, zapewne to właśnie ta druga wisiała na maszcie flagowym w krzeszowskim obozie, jednak szczegółów pozwalających na jednoznaczną identyfikację nie sposób dostrzec na zdjęciach.

Warto zwrócić też uwagę na czwartą i siódmą fotografię z krzeszowskiego obozu RAD, gdzie na rękawach mundurów można dostrzec naszywki przeznaczone dla kobiet z dowództwa.

Ilustracja 31: Po lewej stronie naszywki widoczne na fotografiach z krzeszowskiego obozu RAD, po prawej stronie rekonstrukcja wyglądu naszywki „RAD weiblich Ärmelschild für Führerinnen” z numerem XVI.

Szczegóły tych fotografii są słabo czytelne, jednakże niewątpliwie są to naszywki zawierające numer XVI, tak więc obóz podlegał pod *RAD für die weibliche Jugend Bezirk XVI, Niederschlesien, Liegnitz*.

Fakt ten jednocześnie pozwala też na pewne uściślenie daty powstania samych fotografii. Otóż teren Niemiec do 1939 roku podzielony był na 13 obszarów *RAD für die weibliche Jugend*; kolejne obszary wprowadzono dopiero w 1939 roku²⁴. Stąd też można mieć pewność, że zdjęcia te wykonano najwcześniej jesienią 1939 roku.

24 Źródło: https://de.metapedia.org/wiki/Reichsarbeitsdienst_der_weiblichen_Jugend – dostęp listopad 2020 roku.

6. POWOJENNE ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE

Krzeszowski obóz RAD zlokalizowano na południe od klasztoru, od muru otaczającego zakonny ogród oddzielała go tylko droga. Prawdopodobnie działka ta nigdy wcześniej nie została zabudowana, tak przynajmniej ukazują ją znane mi przedwojenne opracowania kartograficzne i fotografie.

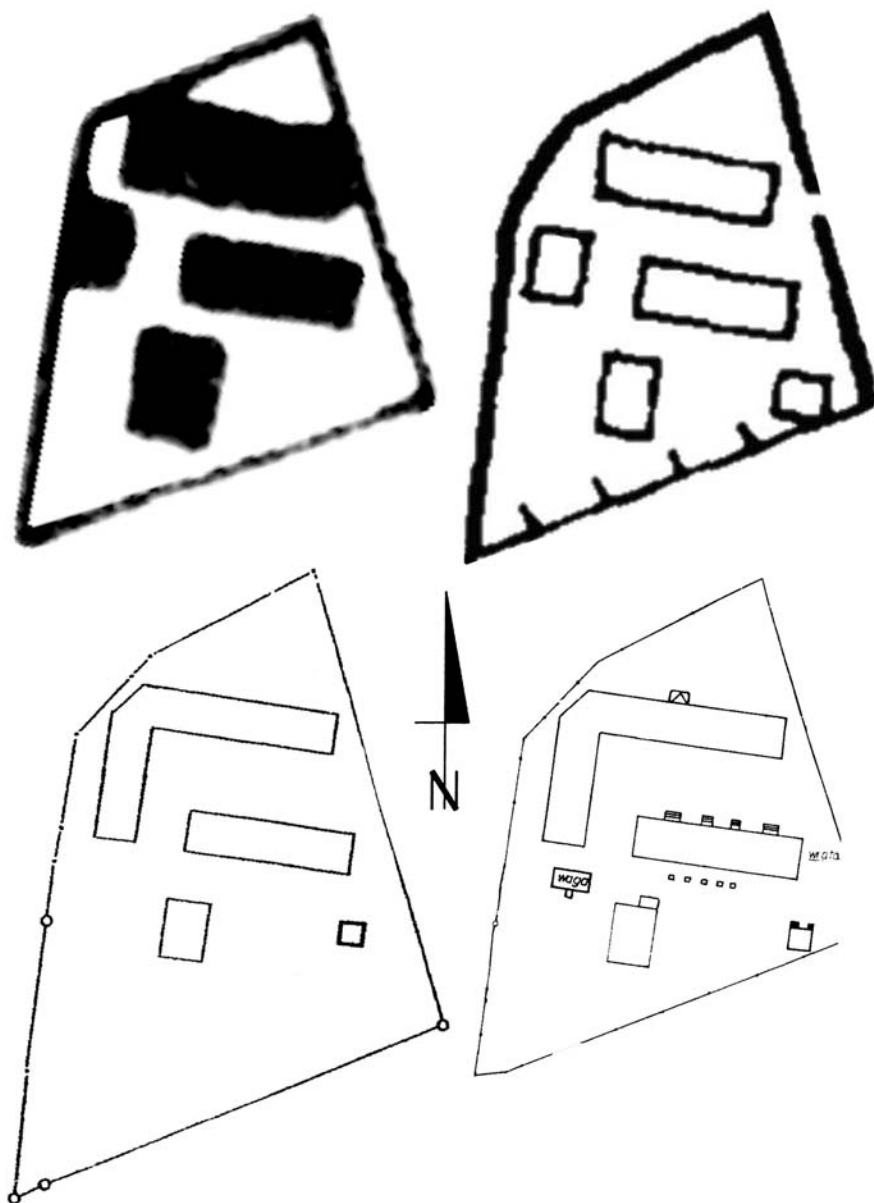

Ilustracja 32: Fragment współczesnej mapy topograficznej, opracowanej w skali 1:10.000, na której widoczne są zabudowania po byłym obozie RAD (dla łatwiejszej identyfikacji na przedstawionym wycinku zakreskowałem je); znajdują się one niecałe 200 metrów na południe od budynku krzeszowskiego klasztoru. Źródło ilustracji: *Geoportal*.

Widoczny w sąsiedztwie zabudowań po-obozowych okrąg nie reprezentuje żadnego budynku, lecz jest symbolem używanym dla przedstawienia linii drzew.

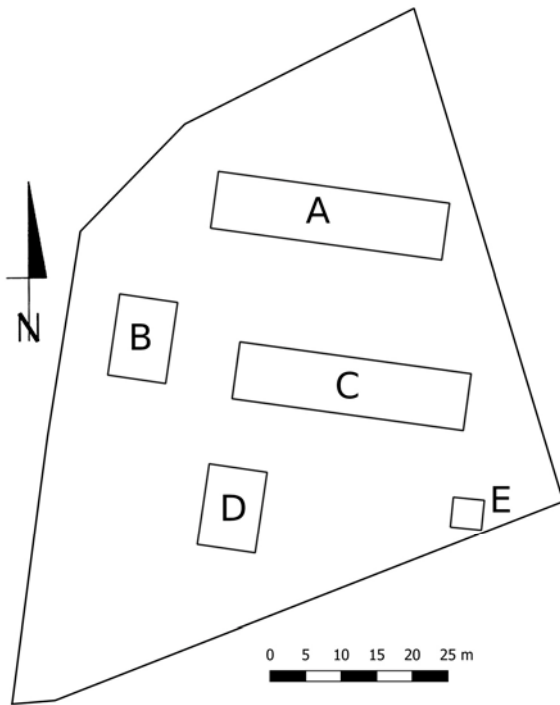
Natomiast wszystkie powojenne mapy ukazują w tym miejscu zabudowania: przykładem niech będzie mapa topograficzna sporządzona w skali 1:10.000, dostępna w serwisie *Geoportal* (patrz ilustracja 32). Z kolei na ilustracji 33 przedstawiam porównanie kilku odrysów z powojennych zobrazowań kartograficznych, w skalach 1:25.000, 1:10.000, 1:2.000 i 1:1.000.

Jak widać, w latach powojennych dwa najbardziej wysunięte na północ baraki zostały połączone. Także granice działki, niegdyś przylegająca do ostatniego z zabudowań, została przesunięta nieco na południe.

Ilustracja 33: Przykłady powojennych przedstawień zabudowań dawnego obozu RAD. U góry po lewej: fragment mapy w skali 1:25.000, gdzie odwzorowano jedynie cztery budynki; u góry po prawej: fragment mapy w skali 1:10.000; na dole po lewej: fragment mapy w skali 1:2.000, na dole po prawej: fragment mapy w skali 1:1.000.

Ilustracja 34: Plan obozu RAD opracowany na podstawie powojennych dokumentów kartograficznych.

Gdyby uznać, że zabudowania dawnego obozu RAD odpowiadały zabudowaniom widocznym na powojennych mapach, to składał się on z pięciu baraków, które dla jednoznacznej ich identyfikacji oznaczę kolejnymi literami alfabetu, poczynając od północy.

Było tu więc pięć budowli. Dwa największe baraki, oznaczone literami „A” i „C”, o szerokości około ośmiu i długości trzydziestu kilku metrów, ustawiono na osi wschód-zachód. Dwa mniejsze baraki, oznaczone literami „B” i „D”, również o szerokości około ośmiu metrów, ale długie zaledwie na kilkanaście metrów, usytuowano prostopadłe do większych. Całość najprawdopodobniej uzupełniał mały obiekt oznaczony literą „E”, którego wymiary to niewiele ponad 4×4 metry. Być może była to jakaś szopa na narzędzia?

Z kolei powierzchnię działki, na której zorganizowano obóz, można oszacować na 5.000 m^2 .

Ilustracja 35 (na sąsiedniej stronie): Przedwojenna fotografia wykonana z południowej wieży kościoła klasztornego. Na pierwszym planie, tuż za dachem klasztoru, ogród klasztorny, otoczony murem. Źródło ilustracji: fotografia archiwalna.

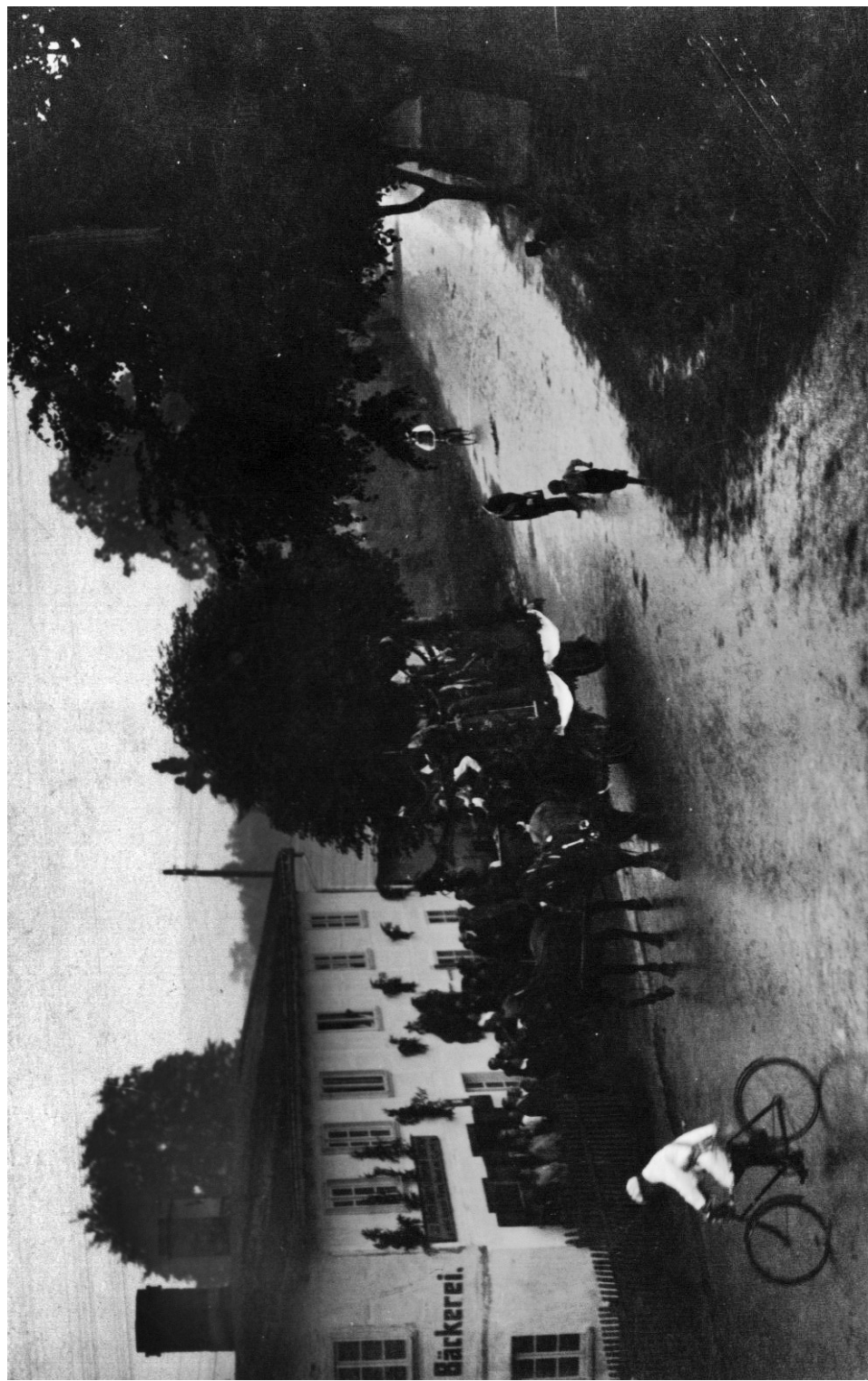
7. ŹRÓDŁA FOTOGRAFICZNE SPRZED 1945 ROKU

Kolejne warte analizy źródło to archiwalne fotografie, wykonane przed drugą wojną światową. Na kolejnych stronach chciałbym zaprezentować kilka fotografii przedstawiających teren przyszłego obozu oraz jego sąsiedztwo. Zdjęcia te ukazują, że miejsce, w którym wybudowano obóz, było przed wojną niezabudowane, a na terenie tym znajdowało się pole uprawne. Jednakże wybrane przeze mnie zdjęcia są o tyle interesujące, że pozwalają na identyfikację nieistniejących dziś obiektów, które można dostrzec na fotografiach wykonanych w czasie wojny na terenie dawnego obozu RAD.

Działka, na której w czasie wojny wybudowano obóz RAD, jest dobrze widoczna np. na jednym z archiwalnych zdjęć wykonanych przed drugą wojną światową (patrz ilustracja 35). Należy tu zwrócić uwagę na zabudowania zlokalizowane tuż za murem klasztornym, które przedstawione zostały na ilustracji 36.

Ilustracja 36: Wykadrowany fragment ilustracji 35. Tuż za murem klasztornym dwa budynki i niezabudowana działka, na której w czasie wojny wybudowano obóz RAD.

Ilustracja 37 (na sąsiedniej stronie): Zdjęcie ukazujące budynki zlokalizowane tuż za murem klasztornym. Źródło ilustracji: fotografia archiwalna.

Budynki te, dziś już nieistniejące, dostrzegalne są też na przedwojennej mapie *Mefstischblatt*. Niestety tutaj przesłania je mur klasztorny, a są one o tyle istotne, że ujęto je także na kilku fotografiach wykonanych na terenie obozu RAD. W piętrowym domu po prawej stronie mieściła się piekarnia, parterowa budowla po lewej to zapewne jakiś pomocniczy budynek gospodarczy.

Wspomniana piekarnia o wiele lepiej widoczna jest na fotografii przedstawionej na ilustracji 37. Tutaj ukazano ją na pierwszym planie, a umieszczony na elewacji napis nie pozostawia wątpliwości, że była tu właśnie piekarnia (niem. *Bäckerei*). Natomiast za nią, ponad drzewem, można dostrzec kamienne elementy dekoracyjne wieńczące bramę klaszorną. Samą bramę, jak tuż przed nią budynek gospodarczy, zasłania tu drzewo i zaprzęg konny.

Ilustracja 38: Klasztor w Krzeszowie widziany od strony Jawiszowa. Środkiem kadru, od dołu aż do muru klasztorного, ciągnie się pas pól; to właśnie na ich końcu znajdował się krzeszowski obóz RAD. Źródło ilustracji: pocztówka sprzed 1945 roku.

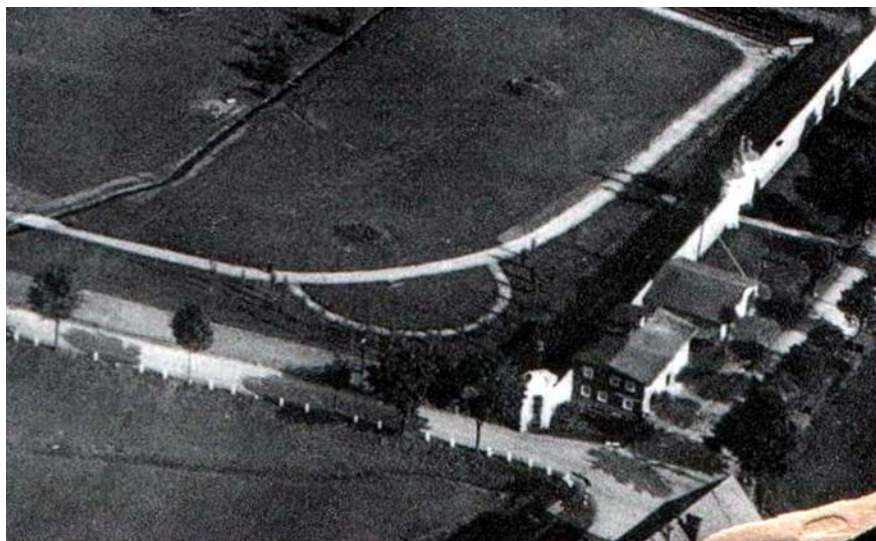
Ilustracja 39: Zdjęcie lotnicze krzeszowskiego klasztoru. Po lewej stronie widoczna piekarnia i budynek koło bramy klasztornej. Źródło: pocztówka sprzed 1945 roku.

Ilustracja 40: Zbliżenie innego wydania pocztówki z ilustracji 39.

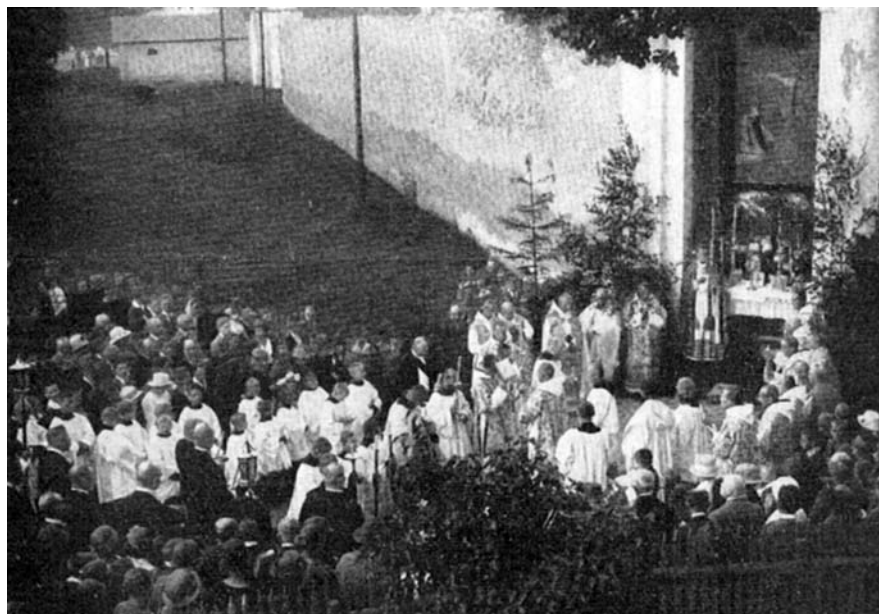
Ilustracja 41: „Zdjęcie lotnicze klasztoru krzeszowskiego” (niem. Kloster Grüssau – Fliegeraufnahme). Źródło: pocztówka sprzed 1945 roku.

Ilustracja 42: Wykadrowany fragment ilustracji 41. Na skrzyżowaniu dzisiejszych ulic Michała Willmanna i Świętej Jadwigi Śląskiej widać tu istniejącą do dziś kaplicę w narożniku muru klasztornego, za nią piekarnię i budynek gospodarczy, za budynkiem istniejąca współcześnie brama klasztorna.

Ilustracja 43: Zdjęcia ukazujące gospodę „Gasthof zum deutschen Reich”. Źródło: pocztówka sprzed 1945 roku.

Ilustracja 44: Procesja przy jednym z ołtarzy w murze klasztornym, na drugim planie widać budynek gospodarczy przestawiający piekarnię. Źródło: fotografia sprzed 1945 roku.

8. POWOJENNE ŹRÓDŁA FOTOGRAFICZNE

Znane jest mi tylko jedno zdjęcie przedstawiające dawny krzeszowski obóz RAD w czasach PRL, prezentuję je na ilustracji 45. Widać tutaj dzieci na placu pomiędzy barakami „A” i „C”, a samo zdjęcie prawdopodobnie wykonano z okna lub z dachu baraku „B”.

Jak wiem z opowieści mojej mamy, w czasach PRL-u organizowane były tutaj kolonie dla dzieci ze Śląska, nie wiem jednak, kto był ich organizatorem. Co ciekawe wśród personelu widoczna jest osoba w habitcie sióstr benedyktynek, jednak nie wiadomo, czy były to kolonie organizowane przez siostry, czy też zakonnica ta z innego powodu znalazła się na zdjęciu.

Ilustracja 45: Dzieci na obozie w dawnym krzeszowskim obozie RAD. Za dziećmi widoczna południowa elewacja baraku „A”, na drugim planie zabudowania dzisiejszej ul. Sądeckiej, w oddali zbocza Góry Świętej Anny.

Na kolejnych stronach przedstawiam jeszcze kilkanaście innych zdjęć zabudowań dawnego obozu RAD. Zdjęcia te ukazują wygląd baraków w czasach, gdy zostały one zaadaptowane przez właściciela firmy „Pagaz” na cele hurtowni budowlanej. Widać na nich wyraźnie, jak pomału zanikała dawna forma zabudowań obozowych, z tego powodu również i one stanowią element dokumentujący historię tych nieistniejących dziś zabudowań.

Ilustracja 46: Fotografia przedstawiająca wejście do składnicy materiałów budowlanych „Pagaz”, zlokalizowane w zachodniej ścianie szczytowej baraku „A”. Źródło fotografii: zdjęcie z końca XX wieku ze zbiorów Bogdana Pazgana.

Ilustracja 47: Barak „B” widziany od południowego-wschodu. Po prawej stronie zdjęcia widać zachodni koniec baraku „C”. Na drugim planie widać budynek przedwojennej gospody „Gasthof zum deutschen Reich”, ukazuje go też druga z prezentowanych wcześniej fotografii z krzeszowskiego obozu RAD. Źródło: zdjęcie z końca XX wieku ze zbiorów Bogdana Pazgana.

Ilustracja 48: Południowa ściana szczytowa baraku „B”. Na drugim planie ukazana jest też południowa elewacja baraku „A”. Za barakami widoczny jest fragment muru klasztornego z kaplicą narożną (po lewej) oraz bramą wjazdową (po prawej). Źródło fotografii: zdjęcie z końca XX wieku ze zbiorów Bogdana Pazgana.

Ilustracja 49: Południowa elewacja baraku „C”. Jak widać znajdowało się tutaj dziesięć okien, które zgrupowane były parami. Źródło fotografii: zdjęcie z końca XX wieku ze zbiorów Bogdana Pazgana.

Ilustracja 50: Proces stopniowego zanikania zabudowań po dawnym obozie RAD w Krzeszowie. U góry po lewej: zdjęcie z października 2010 roku, gdzie widoczne są jeszcze baraki „A+B”, „C” i „D”. U góry po prawej: zdjęcie, na którym uchwyciono moment rozbiórki baraku „D”. Na dole po lewej: zdjęcie z marca 2014 roku, ukazujące stan po całkowitym rozebraniu baraków „B”, „C” i „D”, na działce widać jedynie barak „A” oraz współczesną siedzibę firmy „Pagaz”. Na dole po prawej: zdjęcie z maja 2017 roku, barak „A” rozebrany, po prawej stronie nowy budynek marketu „Dino”. Źródła ilustracji: *Google Earth* oraz *Geoportal*.

Ilustracja 51: Powyższe zdjęcie zostało wykonane z placu zlokalizowanego pomiędzy barakami „A” i „C”, a widać tutaj wschodnią część baraku „A”. Budynek przykryty papą, elewacja osłonięta ułożonymi pionowo panelami PCV. W lewej części zdjęcia zamontowana współcześnie brama garażowa, na prawo od niej małe podłużne okienka, zlokalizowane tuż pod dachem, tak jak na archiwalnym zdjęciu z ilustracji 45. Fotografia: Marian Gabrowski, lipiec 2003 roku.

Ilustracja 52: Zdjęcie wykonane z tego samego miejsca co fotografia z ilustracji 51, lecz w przeciwnym kierunku. Za placem poprzeczne ustawiony budynek, którego lewa część jest dawnym barakiem obozowym „B”, natomiast prawa strona stanowi fragment dobudowanego w latach powojennych łącznika pomiędzy barakami „B” i „A”. Za zabudowaniami widać fragment ściany szczytowej budynku przedwojennej gospody „*Gasthof zum deutschen Reich*”. Fotografia: Marian Gabrowski, lipiec 2003 roku.

Ilustracja 53: Zdjęcie wykonane z miejsca zlokalizowanego na środku kadru fotografii z ilustracji 52. Widać tu baraki „C”, „D” i „B”: po lewej stronie można dostrzec mały fragment ściany szczytowej i dachu baraku „C”; za nim ściana szczytowa baraku „D”; natomiast po prawej stronie barak „B”, o który oparte są przeznaczone do sprzedaży bramy garażowe. Fotografia: Marian Gabrowski, lipiec 2003 roku.

Ilustracja 54: Zdjęcie wykonane z miejsca zlokalizowanego na środku kadru fotografii z ilustracji 53. Po lewej stronie widoczna jest południowa ściana baraku „C”, wzdłuż której zlokalizowana jest wiatą. W cieniu pod wiatą dwa charakterystyczne okna, każde z sześcioma kwadratowymi szybami; takie same okna widoczne są też na archiwalnych zdjęciach baraków obozowych. Fotografia: Marian Gabrowski, lipiec 2003 roku.

Ilustracja 55: Widok od strony ulicy Świętej Jadwigi Śląskiej: po lewej stronie barak „A”, tuż przesiłnięty przybudówką z wejściem do hurtowni, po prawej stronie dobudowany po wojnie łącznik narożny pomiędzy barakami „A” i „B”. Źródło fotografii: zdjęcie Google Street View z lipca 2012 roku.

Ilustracja 56: Widok ze skrzyżowania ulic Świętej Jadwigi Śląskiej oraz Michała Willmanna: w środku kadru łącznik narożny pomiędzy barakami „A” i „B”, po prawej stronie barak „B”. Źródło fotografii: zdjęcie Google Street View z lipca 2012 roku.

Ilustracja 57: Widok od strony ulicy Michała Willmanna: po lewej stronie łącznik narożny pomiędzy barakami „A” i „B”, po prawej stronie barak „B”. Źródło fotografii: zdjęcie Google Street View z lipca 2012 roku.

Ilustracja 58: Widok od strony ulicy Michała Willmanna: po lewej stronie barak „B”, w środku kadru barak „C”, na prawo od niego dostrzegalny mały fragment baraku „D”. Źródło fotografii: zdjęcie Google Street View z lipca 2012 roku.

ZAKOŃCZENIE

Niniejsza publikacja nie jest całościowym opracowaniem historycznym, lecz jedynie krótkim przeglądem znanych mi materiałów odnoszących się do krzeszowskiego obozu RAD. Tekst ten pozwala nieco dokładniej ocenić odnalezione w pewnym berlińskim mieszkaniu zdjęcia.

Wydaje się, że fotografie te są o tyle unikatowe, że tylko one poświadczają fakt istnienia opisywanego tu obozu. Niemalże całkowicie brakuje źródeł pisanych na temat istnienia obozu RAD w Krzeszowie²⁵, nie znajdziemy go na żadnej przedwojennej mapie lub na archiwalnym zdjęciu. Obóz niewątpliwie powstał w latach 1939-1945, jednak nie wiemy ani dokładnie kiedy go zbudowano, ani jaki miał numer. Liczba pytań jest duża, ale być może w kolejnych latach naukowcy, lub amatorzy zajmujący się historią, ustalą dalsze szczegóły?

Mam nadzieję, że moje opracowanie pozwoli ocalić od zapomnienia fotografie dokumentujące pewien ciekawy epizod z historii Krzeszowa, a całość w przyszłości stanie się inspiracją dla kolejnych badaczy lokalnej historii.

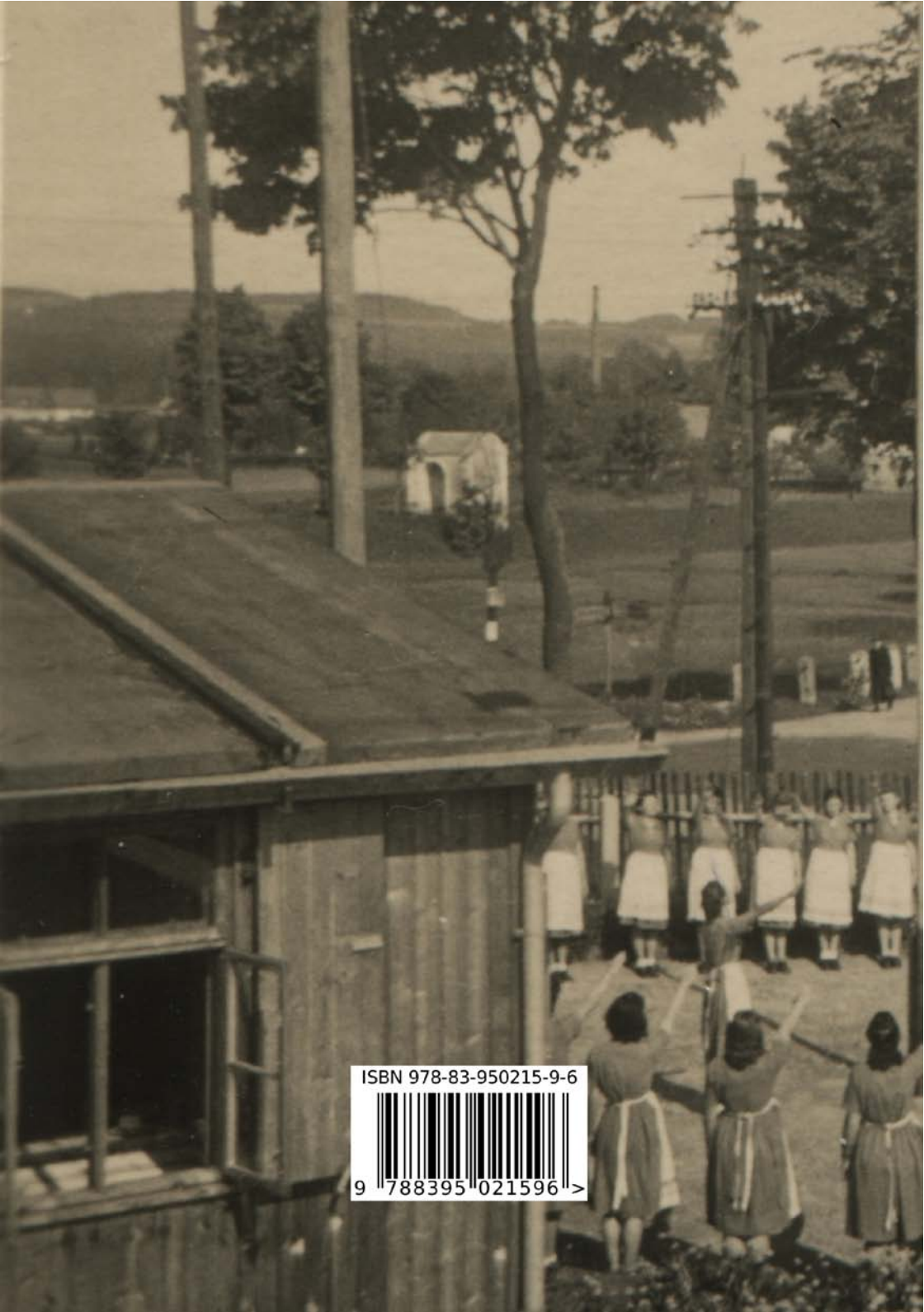
Marian Gabrowski
marian.gabrowski@gmail.com

Polkowice, listopad 2020 roku

25 Wyjątek stanowi kronika parafialna z 1945 roku, gdzie wzmiankowani są „polscy żołnierze, którzy obozują w dawnym obozie RAD” (A. Rose, *Z kroniki parafialnej Krzeszowa (5) 1945*, [9]s.3). Można domniemywać, że najprawdopodobniej chodzi tu właśnie o obóz opisywany w niniejszym opracowaniu.

BIBLIOGRAFIA

1. Boberach Heinz, Thommes Rolf, Weiß Hermann, Ämter, Abkürzungen, Aktionen des NS-Staates. Handbuch für die Benutzung von Quellender nationalsozialistischen Zeit, K. G. Saur Verlag GmbH & Co KG, München 1997
2. Konieczny Alfred, Tormersdorf Grüssau Riebzig. Obozy przejściowe dla Żydów Dolnego Śląska z lat 1941-1943, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997
3. mapa AMS series M841, sheet 5262, Landeshut, 1:25.000, Army Map Service, U.S. Army, Washington 1952
4. Michalik Krystian, Krzeszów Dom Łaski Maryi, Usługi Poligraficzne Bogdan Kokot vel Kokociński, Nowa Ruda, Krzeszów 2018
5. Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945. Informator encyklopedyczny, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979
6. Rose Ambrosius, Kloster Grüssau als Asyl deutscher Kulturschätze, [w:] Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, Band XXVI, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1985
7. Rose Ambrosius, Kloster Grüssau, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart und Aalen 1974
8. Rose Ambrosius, Z kroniki parafialnej Krzeszowa (1) 1945, [w:] Kamienna Góra Miasto Langhansa, numer 2(4) III-IV 2004
9. Rose Ambrosius, Z kroniki parafialnej Krzeszowa (5) 1945, [w:] Kamienna Góra Miasto Langhansa, numer 4(11) IX-X 2005
10. Ruchniewicz Małgorzata, „Wiek ekstremów” w Lubawce i okolicach (1914–1989), Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2019
11. Skowroński Janusz, Krzeszów - klasztor zamieniony na obóz, [w:] Odkrywcą, grudzień 2013

ISBN 978-83-950215-9-6

9 788395 021596 >